

Јавни набавки

Користење официјални списоци за автоматско исклучување во јавните набавки

СОДРЖИНА

- [Користење официјални списоци за автоматско исклучување во јавните набавки – дали тоа е дозволено?](#)
- [Што вели Директивата?](#)
- [Примена на основите за исклучување](#)
- [Официјален список за автоматско исклучување поради задолжителни основи](#)
- [Официјален список за автоматско исклучување поради незадолжителни основи](#)
- [Централен регистар на информации](#)
- [Позитивни списоци](#)
- [Анекс 1: Белешка за основните мерки на заштита](#)
- [Анекс 2: Белешка за терминологијата и за моделите](#)
- [Дополнителни информации](#)

Одобрено за објавување од Карен Хил, раководител на програмата на СИГМА

Користење официјални списоци за автоматско исклучување во јавните набавки-дали тоа е дозволено?

Во контекст на ова резиме, терминот „официјален список за автоматско исклучување“ значи централно администрирани и објавени списоци на економски оператори што се исклучени од постапките за поднесување понуди за договори за јавна набавка.

Економските оператори се додаваат во официјалниот список за автоматско исклучување по најразлични основи, коишто првенствено се однесуваат на лошо извршување на претходни договори за јавна набавка. Може да има исклучување и по други основи, како што се прекршоци поврзани со корупција, перење пари, учество во криминални организации, стечај или слични околности, како и врз основа на неплаќање даноци или придонеси за социјално осигурување.

Исклучувањето е „автоматско“ затоа што договорните органи/субјекти немаат избор; тие се обврзани да ги исклучат од постапките за поднесување понуди за јавна набавка економските оператори ставени на списокот и да ги отфрлат нивните понуди¹.

Ова резиме се фокусира на прашањето дали според правото на Европската унија (ЕУ) се дозволува да се користат официјални списоци за автоматско исклучување поради причини поврзани со претходно извршување на договорот. За ова конкретно прашање, заклучокот во резимето е следниов:

- Согласно со правото на ЕУ, не се дозволува користење на официјален список за автоматско исклучување поради причини поврзани со претходно извршување на договорот.
- Одреден економски оператор може да се исклучи поради причини поврзани со претходно извршување на договорот, но одлуката за исклучување мора да ја донесе договорниот орган за секоја постапка за јавна набавка посебно, на основа од случај до случај.
- Може да биде дозволено да се води централен регистар којшто обезбедува информации за извршувањето на договорите од страна на економските оператори, но тој мора да се користи само како извор на информации. Договорниот орган може да се консултира со централниот регистар со цел донесување одлука во врска со одредена постапка за јавна набавка, но не смее да го користи како *фактички* список за автоматско исклучување.

Во ова резиме, иако не толку детално, се разгледува користењето на официјални списоци за автоматско исклучување по други основи и користењето централни регистри и „позитивни“ официјални списоци во јавниот сектор. Покрај тоа, се дискутира и за квалификациските системи во секторските дејности.

Одлука за исклучување – општо предупредување: Одлуката да се исклучи некој економски оператор од учество во постапка за прибирање понуди за јавна набавка претставува сериозна одлука и никогаш не треба да се носи лесно. Последиците врз економскиот оператор се потенцијално многу значајни и можно е да влијаат врз тековните и врз идните перспективи на операторот. Несоодветното исклучување на економскиот оператор, исто така, може да има несакан ефект врз конкуренцијата и да има влијание врз исходот за купувачот од аспект на вредноста на парите.

¹

Види Анекс 2: Белешка за терминологијата и моделите на списоци за автоматско исклучување и суспензија што ги водат некои меѓународни организации во контекст на поткуп и прекршоци поврзани со корупција и за Модел законот на Комисијата за меѓународно трговско право на ОН (UNCITRAL).

Одлуката за исклучување треба да се донесе само во случај кога има основани и оправдани причини поткрепени со квалитетни докази. Овие обврски се одразени во одредбата од Директивата за јавни набавки во класичниот јавен сектор (Директивата)² за која се дискутира во продолжение. Секогаш кога се носи одлука за исклучување на некој економски оператор треба многу да се внимава со цел да се обезбеди дека одлуката ќе биде донесена праведно, транспарентно и пропорционално, со што се гарантира еднаков третман и недискриминација.

Дали според правото на ЕУ се допушта користење на официјален список за автоматско исклучување? Општите начела од правото на ЕУ и судската практика на Судот на правдата на Европската унија (СПЕУ) укажуваат дека користењето на официјални списоци за автоматско исклучување, по правило, не е допуштено според правото на ЕУ. Во ова резиме се објаснува причината за тоа.

Што вели Директивата?

Директивата не го уредува конкретното прашање за користењето на официјални списоци за автоматско исклучување. Меѓутоа, таа им налага на договорните органи да ја проверат соодветноста на економските оператори за учество во постапката за јавна набавка на тој начин што прво ќе утврдат дали основите за исклучување се применливи за конкретниот економски оператор.³ Во Директивата се наведени два вида основи за исклучување:

- задолжителни основи за исклучување;
- незадолжителни основи за исклучување.

Задолжителни основи за исклучување: Согласно со член 57(1) од Директивата, договорните органи се должни да ги исклучат од учество во договор за јавна набавка оние економски оператори за кои се знае дека со правосилна пресуда биле прогласени за виновни за едно или повеќе од следниве кривични дела⁴:

- учество во криминална организација;
- корупција;
- измама поврзана со заштита на финансиските интереси на ЕУ;
- терористички прекршоци или прекршоци поврзани со терористички активности;
- перење пари или финансирање тероризам;
- детски труд и други форми на трговија со луѓе.

Задолжителните основи за исклучување ги поддржуваат политиките на ЕУ за борба против измама, корупција, тероризам и организиран криминал.

Исклучување врз основа на обврски за плаќање даноци и социјални придонеси: Во член 57(2) се прави разлика меѓу задолжителни и незадолжителни основи на следниов начин:

Задолжителни основи – Со управно или судско решение кое е правосилно и обврзувачко се утврдила повреда на обврските за плаќање даноци или придонеси за социјално осигурување.

² Директива 2014/24/ЕУ за јавни набавки и за укинување на Директивата 2004/18/ЕЗ од 26 февруари 2014 година.

³ Член 56(1).

⁴ Прекршоците се подетално утврдени во член 57(1).

Во тој случај, договорниот орган е обврзан да го исклучи конкретниот економски оператор од учество во постапката за јавна набавка.

Незадолжителни основи – Не постои правосилно и обврзувачко решение со кое се утврдило повреда на обврските за плаќање даноци или придонеси за социјално осигурување.

Во овој случај, договорниот орган, по своја иницијатива, или на барање од земјите членки, може да исклучи економски оператор од учество во постапка за јавна набавка доколку на каков било соодветен начин може да докаже дека економскиот оператор извршил повреда на своите обврски за плаќање даноци или придонеси за социјално осигурување. Сепак, исклучувањето нема повеќе да важи и договорниот орган нема да го исклучи економскиот оператор веднаш штом тој економски оператор ги плати своите обврски или склучи обврзувачки аранжман за плаќање на доспеаните обврски. Исто така, мора да се платат и сите акумулирани камати и сите парични казни.

Отстапувања: Директивата им дозволува на земјите-членки да одлучат дали ќе предвидат отстапување од обврските за задолжително исклучување, во исклучителни околности, во случај кога постои поважна причина што се однесува на јавниот интерес, како што се јавното здравје или заштитата на животната средина.

Земјите-членки, исто така, може да предвидат отстапување од обврските за задолжително исклучување, во случај кога исклучувањето на економскиот оператор би било очигледно непропорционално. Директивата содржи посебно упатување за случаи кога задолжителното исклучување би било непропорционално: во случај кога „не се платени само помали износи даноци или придонеси за социјално осигурување“ или во случај кога „економскиот оператор бил информиран за точниот износ што го должи со повредата на своите обврски за плаќање даноци или придонеси за социјално осигурување“, а тоа било во време кога економскиот оператор немал можност да преземе соодветни мерки „пред истекување на рокот за поднесување пријава за учество, или кај отворените постапки, рокот за поднесување на понудата“.

Незадолжителни основи за исклучување: Според член 57(4) од Директивата, на договорните органи им е допуштено, но не се должни, да ги исклучат економските оператори кои:

- извршиле повреда на важечките обврски од областа на еколошкото, социјалното и трудовото право, а тоа е докажано на кој било соодветен начин од страна на договорните органи;
- се во стечај или неликвидни, или во некоја слична ситуација, во согласност со националните закони или прописи⁵;
- се виновни за сериозен професионален прекршок што го доведува во прашање нивниот интегритет, а тоа е докажано на кој било соодветен начин од страна на договорните органи;
- имаат склучено договори со други економски оператори насочени кон нарушување на конкуренцијата, при што договорните органи имаат доволно уверливи индикации да дојдат до таков заклучок;

⁵ Земјите-членки може да бараат или да предвидат можност за договорниот орган да не го исклучува економскиот оператор кој е во оваа состојба, доколку договорниот орган утврдил дека конкретниот економски оператор ќе може да го извршува договорот, земајќи ги предвид применливите национални правила и мерки за продолжување со деловното работење во тие случаи.

- се во ситуација на судир на интереси⁶ којашто не може ефективно да се поправи со други помалку драстични мерки;
- биле претходно вклучени⁷ во подготвувањето на постапката за јавната набавка што довело до нарушување на конкуренцијата што не може да се поправи со други помалку драстични мерки;
- покажале значителни или трајни недостатоци при исполнувањето на основните обврски во претходен договор за јавна набавка, претходен договор со договорен субјект или претходен договор за концесија, што довело до предвремено раскинување на овој претходен договор, исплата на надомест на штета или други слични санкции;
- биле виновни за сериозно лажно претставување при доставување на информациите потребни за проверка на отсуството на основи за исклучување или за исполнување на критериумите за утврдување на способноста, ги прикриле таквите информации или не се во можност да ги достави придружните документи коишто се бараат;
- се обиделе да извршат недозволено влијание врз процесот на донесување одлуки од страна на договорниот орган, да добијат доверливи информации кои може да им дадат предност во постапката за набавка, или поради небрежност да обезбедат лажни информации кои може да имаат значајно влијание врз одлучувањето.

Земјите-членки може да одлучат горенаведените основи да ги направат задолжителни.

Самопрочистување: Според член 57(б) од Директивата, секој економски оператор кој се наоѓа во некоја од ситуациите кои претставуваат задолжителни или незадолжителни основи за исклучување може да обезбеди докази во смисла на тоа дека мерките што ги презел се доволни да ја докажат неговата сигурност, иако постојат релевантни основи за исклучување.

Мерките за самопрочистување им овозможуваат на економските оператори да го повратат својот углед врз основа на строгите услови утврдени во член 57(б) и да учествуваат во постапки за јавна набавка.

Мерките за самопрочистување генерално може да се сметаат за ефективни, доколку економскиот оператор докаже дека:

- платил или презел обврска да плати надомест за сите штети предизвикани од кривичното дело;
- целосно ги разјаснил фактите и околностите во активна соработка со истражните органи;
- презел конкретни технички, организациски и кадровски мерки кои се соодветни за спречување нови кривични дела.

Ако договорниот орган ги смета тие докази за доволни, соодветниот економски оператор нема да биде исклучен од постапката за набавка. Мерките кои ги презеле економските оператори треба да се оценуваат земајќи ги предвид сериозноста и посебните околности на кривичното дело или прекршокот. Доколку преземените мерки се сметаат за недоволни, договорниот орган мора да му даде на економскиот оператор изјава со причините за таа одлука.

⁶ Член 24.

⁷ Член 41.

Мерките за самопочистување не се достапни за оние економски оператори кои биле исклучени од учество во постапка за доделување договор за јавна набавка или концесија со правосилна пресуда за целиот период на исклучување што се должи на таа пресуда.

Примена на основите за исклучување

Директивата им налага на земјите-членки, во согласност со нивните национални закони и во согласност со правото на ЕУ, да ги утврдат условите за примена на основите за исклучување. Целта на оваа обврска е да се обезбеди транспарентност на системот за исклучување на економските оператори. Во националните правила за примена мора да биде определен особено периодот на исклучување во случај кога економскиот оператор не презел мерки за самопочистување. Директивата налага дека периодот на исклучување не смее да надминува: (1) пет години од датумот кога економскиот оператор е прогласен за виновен со правосилна пресуда (при што периодот на исклучување не бил определен со самата правосилна пресуда) во случај на задолжителни основи за исклучување; и (2) три години од датумот на релевантниот настан во случај на незадолжителни основи за исклучување.

Директивата во генерални рамки ги определува начините на докажување кои договорните органи може да ги бараат како доказ за непостоењето на основи за исклучување⁸. Таа, исто така, налага земјите-членки да водат ажурирани информации за уверенијата и другите форми на документирани докази внесени во e-Certis⁹.

Во моментот на поднесување на пријавите за учество или на понудите, договорните органи се обврзани да го прифатат Единствениот европски документ за набавка (ЕЕДН)¹⁰. ЕЕДН се состои од ажурирана лична изјава како прелиминарен доказ во замена за уверенијата издадени од јавни органи или трети лица со кои се потврдува дека економскиот оператор, меѓу другото, не е во некоја од ситуациите која би довела до исклучување. Во ЕЕДН, исто така, треба да биде идентификуван јавниот орган или трето лице одговорно за утврдување на придружните документи и вклучува официјална изјава во смисла дека економскиот оператор ќе може, по барање и без одлагање, да ги обезбеди тие придружни документи. Важно е да се напоми дека, во кој било момент од постапката, договорниот орган може да побара од економскиот оператор да ги достави сите или дел од придружните документи доколку тоа е неопходно да се обезбеди соодветно спроведување на постапките. Пред доделувањето на договорот, договорниот орган мора да побара од најдобро рангираниот понудувач да достави ажурирани придружни документи.

Правилата за исклучување мора да ги почитуваат начелата од Договорот на ЕУ¹¹ и општите законски начела: Доколку земјите-членки применуваат одредби за исклучување, тие мора да обезбедат дека националното законодавство е усогласено со Директивата, како и со релевантниот Договор на ЕУ и општите законски начела. Доколку Директивата не опфаќа некое прашање, или не опфаќа некое прашање детално, земјите-членки мора да обезбедат дека правилата и постапките што ги спроведуваат се недискриминирачки, ги поддржуваат слободата на основање и слободата на давање

⁸ Член 60(2).

⁹ Онлајн архивата на сертификати воспоставена од Европската комисија која е достапна на <http://ec.europa.eu/markt/ecertis/login.do>

¹⁰ Види член 59.

¹¹ Договор за функционирањето на Европската унија – консолидирана верзија на Договорот за функционирањето на Европската унија, *Службен весник на Европската унија*, С 326, 26 октомври, 2012 година. Во резимето за јавните набавки на Договорот се упатува со кратенките „ДФЕУ“ или „Договорот“.

услуги, обезбедуваат еднаков третман и заемно признавање и се транспарентни и пропорционални.

Дали е допуштено водење официјален список за автоматско исклучување на економски оператори кои се исклучени врз основа на „лошо извршување на договорот“?

Кратка илустрација – дали ваков пристап е допуштен?

Со национален закон или прописи се утврдени условите за додавање економски оператори во официјалниот список за автоматско исклучување врз основа на лошо извршување на договорот, вклучувајќи:

- природата на лошото извршување на договорот;
- бројот на случаи на лошо извршување на договорот во одреден период кој е потребен за економскиот оператор да биде додаден на официјалниот список за автоматско исклучување;
- периодот на исклучување.

Договорните органи мора да го информираат централното тело што го води списокот кога ќе се јават конкретните видови на лошо извршување на договорот. Централното тело што го води списокот ги разгледува поднесените докази и, доколку условите се исполнети, го додава економскиот оператор во списокот за определениот период.

Договорните органи се обврзани за секоја постапка за јавна набавка што ја спроведуваат да проверат дали економскиот оператор којшто поднел пријава за учество е ставен на списокот за автоматско исклучување. Ако економскиот оператор е ставен на списокот, договорниот орган не може да прифати понуда од тој економски оператор или да дозволи тој економски оператор да учествува во постапката.

Белешка: Оваа илустрација не е модел препорачан од СИГМА, ниту пак е пример земен од некоја земја. Тоа е резимиран опис за да се подобри разбирањето на ова прашање. Илустрацијата ги отсликува некои, но не сите, потенцијални карактеристики на системот на официјален список за автоматско исклучување со кој даден економски оператор може да биде исклучен од постапка за јавна набавка поради причини поврзани со неговото претходно извршување на договорните обврски.

Коментар: Исклучувањето на економските оператори од постапката за поднесување понуди поради лошо извршување на договорот се заснова на незадолжителните основи за исклучување од став (е) од член 57(4) од Директивата. Оваа одредба допушта исклучување во случај кога економскиот оператор „покажал значителни или трајни недостатоци при исполнувањето на основните услови во претходен договор за јавна набавка, претходен договор со договорен субјект или претходен договор за концесија, кои довеле до предвремено раскинување на овој претходен договор, исплата на надомест на штета или други слични санкции“.

СПЕУ го разгледуваше конкретното прашање за тоа дали е допуштено националното законодавство да бара од договорните органи автоматски да ги исклучат економските оператори од постапката за поднесување понуди врз основа на лошо извршување на договорот. Во однос на тоа, СПЕУ ја разгледуваше формулацијата од претходната Директивата за јавни набавки во класичниот јавен сектор 2004/18/ЕЗ (Директивата од 2004 година), како и релевантниот Договор на ЕУ и општите законски начела.

Белешка: Директивата прави разлика меѓу две незадолжителни основи за исклучување: сериозен професионален прекршок¹² и лошо извршување на договорот¹³. Во предметот опишан подолу се разгледува усогласеноста на националниот закон на една земја-членка со Директивата од 2004 година, која тогаш посебно ги уредуваше основите на сериозен професионален прекршок, но не и лошото извршување на договорот. СПЕУ го разгледуваше лошото извршување на договорот согласно со концептот на професионален прекршок.

Предмет „Полска поштенска служба“

Во овој предмет (C-465/11), СПЕУ анализираше една одредба од полскиот Закон за јавни набавки (полскиот ЗЈН) којашто пропишувала автоматско исклучување од постапка за јавна набавка на кандидати или понудувачи врз основа на сериозен професионален прекршок во одредени околности.

Основа

Poczta Polska (PP) е друштво во сопственост на Министерството за државен трезор на Полска, коешто работи во секторот за поштенски услуги. Тоа е договорен орган во смисла на значењето од Директивата за секторските дејности. Спровело отворена постапка за доделување на договор за јавна набавка, во делови, за обезбедување одредени поштенски услуги.

Друштвото PP ги избрало понудите поднесени од друштвата *Forposta SA (Forposta)* и *ABC Direct Contract sp. z o.o (ABC)* како најповолни во споредба со другите делови од набавката. Потоа, друштвото PP им предложило договори на *Forposta* и на *ABC*. На денот кога истекувал рокот за склучување на договорите, друштвото PP ја поништило постапката за јавна набавка поради тоа што *Forposta* и *ABC* биле предмет на задолжително исклучување од постапката според членот 24(1)(1a) од полскиот ЗЈН.

Полско законодавство: Член 24(1)(1a) од полскиот ЗЈН, којшто се применува, и за јавниот сектор, и за секторот за комунални дејности, пропишува:

„Од постапките за доделување договори за јавна набавка се исклучуваат:

(1a) економските оператори со кои соодветниот договорен орган го поништил, раскинал или се откажал од договор за јавна набавка поради околности за кои е одговорен економскиот оператор, каде што поништувањето, раскинувањето или откажувањето се случило во период од три години пред започнувањето на постапката и вредноста на неизвршениот дел од договорот изнесува најмалку 5% од вредноста на договорот.“

Двете друштва изјавиле жалба против одлуката за поништување на постапката за јавна набавка. Тие тврделе дека одредбата во националниот закон била во спротивност со член 45(2)(г) од Директивата. Друштвата тврделе дека опфатот на условите определени во националната одредба бил многу поширок од условите утврдени во правото на ЕУ и дека во овој случај нема сериозен професионален прекршок.

Одлука на СПЕУ

СПЕУ потврдил дека концептите на „професионален“, „сериозен“ и „прекршок“ во член 45(2)(г) од Директивата би можеле да се „дефинираат и образложат“ во националното право, под услов тоа да биде во согласност со правото на ЕУ. Потоа, СПЕУ ги разгледал овие концепти и одредбите од полскиот ЗЈН во контекст на правото на ЕУ.

¹² Види во член 57(4)(в).

¹³ Види во член 57(4)(е).

Што претставува професионален прекршок? СПЕУ потврдил дека „професионалниот прекршок“ го опфаќа секое несоодветно однесување коешто влијае врз професионалниот кредибилитет на економскиот оператор. Професионалниот прекршок не е ограничен на повреди на етичките стандарди утврдени од професионалниот дисциплински орган или со пресуда која има ефект на *res judicata*. Во овој контекст, СПЕУ упатил на обврската според која договорниот орган требало да го докаже професионалниот прекршок „со какви било средства што може да ги прикаже“. СПЕУ се произнел дека непочитувањето на договорните обврски од страна на економскиот оператор, во принцип, би можело да се смета како професионален прекршок.

Што претставува „сериозен прекршок“? СПЕУ утврдил дека концептот на „сериозен прекршок“, по правило, би требало да се сфати како однесување коешто покажува „умисла или сериозна небрежност“. Тој сметал дека неправилно, неточно или неисправно извршување на целиот договор или, пак, на дел од договорот би можело да укажува на ограничена професионална способност, но таквото извршување автоматски не може да се смета за „сериозен прекршок“.

СПЕУ навел дека „за да се утврди дали постои ‘сериозен прекршок’, во принцип, треба да се спроведе посебна и индивидуална оценка на однесувањето на засегнатиот економски оператор“. Забележал дека полското законодавство, коешто определува параметри според кои се бара од договорниот орган да исклучи економски оператор поради претходно погрешно однесување, го лишува договорниот орган од овластувањето да ја оценува, на основа од случај до случај, сериозноста на наводното погрешно однесување.

Полскиот Закон за јавни набавки (полскиот ЗЈН): СПЕУ се произнел дека концептот во полскиот ЗЈН на „околности за кои е одговорен економскиот оператор“ бил многу широк и може да опфаќа и други ситуации покрај однесувањето што укажува на умисла или сериозна небрежност. СПЕУ заклучил дека концептот на „сериозен прекршок“ не би можел да се замени со концептот од полскиот ЗЈН на „околности за кои е одговорен економскиот оператор“.

СПЕУ одлучил дека член 24(1)(1а) од полскиот ЗЈН, со кој му се наложуваат на договорниот орган задолжителни обврски и автоматско исклучување во одредени околности, го надминува дискреционото право што им е дадено на земјите-членки при примената на условите за основите за исклучување, како што е утврдено во член 45(2) од Директивата.

Основите за исклучување во членот 24(1)(1а) од полскиот закон се протегаат надвор од опфатот на исцрпниот список, не може да се оправдаат со заштита на јавниот интерес, на правните интереси на договорните органи или со одржување лојална конкуренција меѓу економските оператори, и не е допуштено согласно начелата или другите правила од правото за јавни набавки на ЕУ.

Исцрпен список на основи за исклучување во врска со професионалните квалификации: СПЕУ, исто така, потврдил дека списокот на основи за исклучување поради причини поврзани со професионалните квалификации на економскиот оператор, утврден во член 45(2) од Директивата, бил исцрпен список. На земјите-членки не им се дозволува да додаваат во списокот на основи за исклучување поврзани со професионалните квалификации.

Примена за секторски договори: Формулацијата на претходната Директива за секторските дејности 2004/17/ЕЗ во врска со основите за исклучување не е иста како во Директивата. Сепак, СПЕУ разјаснил дека основите за исклучување поврзани со професионалните квалификации, вклучувајќи ги основите за сериозен професионален прекршок, исто така, се применуваат за секторот на комуналните дејности.

Коментари и заклучоци: СПЕУ потврдил дека во случај кога одлуката за исклучување на економскиот оператор е донесена врз основа на неговото претходно однесување, кое се смета дека е „сериозен професионален прекршок“, договорниот орган мора да ја оцени природата и сериозноста на професионалниот прекршок на индивидуална основа.

Централизиранiot официјален список за автоматско исклучување, кој им налага на договорните органи автоматски да извлекуваат заклучоци во врска со основите на професионален прекршок, вклучувајќи претходно лошо извршување на некој договор за јавна набавка, не му дозволува на секој договорен орган да ја оценува природата и сериозноста на професионалниот прекршок на индивидуална основа. Доколку се примени образложението на СПЕУ, тогаш тој пристап би се косел со правото на ЕУ.

Договорните органи мора да бидат во можност да ги оценат конкретните околности во секој случај. Процесот што се користел и одлуката донесена од договорниот орган во врска со исклучувањето на економски оператор врз основа на лошо извршување на договорот мора да подлежат на релевантните „мерки на заштита“ дадени во продолжение.

Обврската за договорните органи да ги разгледуваат основите што се користеле за исклучување на индивидуална основа не е ограничено на исклучување врз основа на лошо извршување на договорот. СПЕУ го разгледал ова прашање во контекст на други национални закони кои наложуваат автоматско исклучување на економски оператори во одредени околности. СПЕУ во одреден број предмети заклучил дека законите со кои се наложува автоматско исклучување биле непропорционални и незаконски¹⁴. Види ги примерите во Анекс 1, Белешка за основни мерки на заштита.

Локални списоци на исклучување: Истите заклучоци важат кога нема централизирани списоци на исклучување и кога индивидуалниот договорен орган сака да воспостави сопствен список на исклучување. Списокот за автоматско исклучување нема да биде допуштен бидејќи договорниот орган мора да ги оцени конкретните околности на индивидуална основа. Исто така, постои значителна опасност дека „основните мерки на заштита“ нема да се почитуваат при воспоставување на „локален“ список за исклучување врз основа на лошо извршување на договорот или врз други основи, без оглед дали тие се задолжителни или незадолжителни.

Официјален список за автоматско исклучување поради задолжителни основи

Дали е допуштено да се води официјален список за автоматско исклучување согласно со задолжителните основи дадени во член 57(1) од Директивата? Задолжителните основи за исклучување се однесуваат на конкретни кривични дела за кои е донесена правосилна пресуда. Целите на политиката на задолжителните основи и сериозноста на тие дела укажуваат дека водењето централно администриран список може да се оправда во зависност од „основните мерки на заштита“.

Доколку пресудата, исто така, определува период на исклучување од учество во постапките за јавна набавка, тогаш се чини дека е дозволено договорните органи да водат и да се потпираат на централизиран список на тие пресуди и периодите на исклучување. Доколку пресудата не определува период на исклучување, тогаш според мерките за самопочистување може да се заклучи дека автоматското исклучување не е допуштено.

¹⁴ Во контекст на отфрлање на понудите, Директивата предвидува обврска за индивидуалните договорни органи да ги разгледуваат конкретните околности на индивидуална основа пред отфрлање на понуда со невообичаено ниска цена (член 69).

Официјален список за автоматско исклучување поради незадолжителни основи

Дали е допуштено да се води официјален список за автоматско исклучување врз основа на незадолжителните основи на исклучување од член 57(4) од Директивата (освен основите поврзани со лошо извршување на договор за кои се дискутира погоре)? Може да се тврди дека доколку во Директивата е содржано барање за докази за пресуда која има ефект на *res judicata* или за други специфични докази за официјално управно решение од надлежен орган, тогаш позицијата е слична со задолжителните основи за исклучување и затоа може да се користи официјален список за автоматско исклучување.

Сепак, противаргументот се состои во тоа дека природата, сериозноста и влијанието на потенцијалните основи за исклучување (независно од природата на доказите што се бараат) секогаш треба да се оценува на индивидуална основа, при што особено внимание ќе се посвети на начелото на пропорционалност. Овој став е во согласност со судската практика на СПЕУ за која се дискутира погоре. Мерките за самопочистување, исто така, подразбираат дека во овие околности не е допуштено автоматско исклучување.

Централен регистар на информации

Дали е допуштено да се води централен регистар на информации поврзани со основите за исклучување?

Во контекст на ова резиме, терминот „централен регистар“ значи централно администриран список на економски оператори во однос на кои договорните органи доставиле веродостојни, документиран докази за постоење на основи кои потенцијално би можеле да доведат до одлука за исклучување на тие економски оператори.

Договорните органи коишто спроведуваат постапка за јавна набавка треба да го проверат централниот регистар. Доколку некој економски оператор којшто искажал интерес да учествува во постапка за јавна набавка или поднел понуда е внесен во централниот регистар, договорниот орган мора дополнително да истражи на тој начин што ќе ги обезбеди сите дополнителни неопходни информации и докази од економскиот оператор и потоа мора да одлучи, во рамки на утврдените околности и во согласност со правото на ЕУ, дали економскиот оператор треба да биде исклучен од постапката за јавна набавка.

Законитоста на централниот регистар и начинот на кој се користат информациите коишто ги обезбедува, исто така, може да зависат и од начинот на кој регистарот се води и користи во практика.

Ако централниот регистар претставува внимателно администриран и ажуриран извор на информации кој се води во согласност со релевантните „основни мерки на заштита“, Договорот на ЕУ и со општите законски начела, постои веројатност регистарот да биде допуштен со правото на ЕУ.

Од друга страна, ако централниот регистар не се администрира внимателно, ниту пак се води во согласност со релевантните „основни мерки на заштита“, Договорот на ЕУ и со општите законски начела, тогаш постои опасност регистарот да не биде воден на законски начин.

Ако договорните органи користат информации од централниот регистар на едноставен начин и со тоа го применуваат како *фактички* официјален список за автоматско исклучување, без да се согледуваат какви било олеснителни околности или други релевантни информации на индивидуална основа, тогаш користењето на овие

информации во најголем дел од случаите не би било допуштено поради претходно наведените причини.

Види Анекс 2, Белешка за терминологијата и моделите што се однесуваат на романската централизирана база на податоци, којашто обезбедува позитивни и негативни информации за извршувањето на договорот, како и централната база на податоци за исклучување на самата ЕУ, којашто се однесува на расходи од буџетот на ЕУ.

Позитивни списоци

Директивите вклучуваат одредби со кои се допушта користењето „позитивни“ списоци на економски оператори кои ги исполнуваат утврдените услови за соодветност за извршување договори за јавна набавка. Таквите списоци би биле спротивни на „негативните“ списоци, за кои претходно беше дискутирано, на економски оператори кои не ги исполнуваат утврдените услови.

Официјални списоци на одобрени економски оператори во јавниот сектор: Директивата им дозволува на земјите-членки да воспостават официјални списоци на одобрени економски оператори кои доставиле прифатливи докази за својата соодветност за извршување договори во јавниот сектор¹⁵.

Системот на официјални списоци им овозможува на економските оператори да се пријават во секое време за да бидат регистрирани на тој начин што ќе му обезбедат докази на јавниот орган одговорен за водење на списокот. Доказите што економските оператори треба да ги достават се оние коишто се бараат согласно со Директивата и согласно со законодавството на земјите-членки за нивно спроведување, за да ја докажат својата способност. Овие докази може да го покажат следново:

- Задолжителните основи за исклучување не важат за економскиот оператор.
- Незадолжителните основи за исклучување не важат за економскиот оператор.
- Економскиот оператор ги исполнува условите поврзани со економската и финансиската состојба и со техничката и професионална способност.
- Економскиот оператор го има неопходниот сертификат за „стандарди за обезбедување квалитет и управување со животната средина“.

Економскиот оператор којшто е заведен во официјалниот список, во контекст на конкретна постапка за јавна набавка, може да достави до договорниот орган потврда за регистрација издадена од надлежното тело што го води официјалниот список. Договорниот орган може да се потпре на таа потврда како доказ за соодветност во однос на утврдените основи. Регистрацијата во официјалните списоци на други земји-членки мора да се прифати.

Важно е да се забележи дека договорните органи не смеат учеството во постапка за јавна набавка или доделувањето на договорот да го условат со регистрација во официјален список на одобрени економски оператори. Договорните органи мора да прифаќаат други еквивалентни докази за соодветност за учеството во постапките за јавна набавка.

¹⁵ За повеќе детали за воспоставувањето и водењето на официјалните списоци на одобрени економски оператори, види член 64 од Директивата.

Секторски дејности

Директивата за секторските дејности¹⁶ налага договорните субјекти од секторски опфатените дејности, коишто, исто така, се договорни органи, да ги применуваат задолжителните основи за исклучување.

Примената на задолжителните основи кај други договорни субјекти и на незадолжителните основи кај сите договорни субјекти е прашање на одлука на земјата-членка, или пак на договорните субјекти во случај кога земјата-членка не утврдила посебна одредба за тоа.

Квалификациски системи во секторските дејности: Договорните субјекти во секторските дејности може да воспостават и да водат квалификациски системи. Овие системи мора да се водат врз основа на објективни критериуми, а правилата за квалификација ги определува договорниот орган/субјект. Генерално, квалификацискиот систем е систем воспоставен од договорните органи за нивна сопствена потреба или за потреба на други договорни органи. Во рамки на овој систем, економските оператори коишто се заинтересирани да склучат договор со договорниот орган се пријавуваат за регистрирање како потенцијални даватели на услуги. Договорниот орган ги оценува доказите добиени од економските оператори и, доколку се квалификувани, економските оператори се заведуваат во квалификацискиот систем. Регистрираните економски оператори потоа оформуваат база од која договорниот орган може да ги избере оние оператори што ќе бидат поканети да поднесат понуда или да водат преговори за склучување договор. Види Резиме на СИГМА за јавните набавки 16, *Набавки од договорни субјекти во секторски опфатените дејности*.

¹⁶ Директива 2014/25/ЕУ за набавки на субјектите кои работат во секторите за водоснабдување, енергетика, транспорт и поштенски услуги и за укинување на Директивата 2004/17/ЕЗ, 26 февруари 2014 година.

Анекс 1: Белешка за основните мерки на заштита

Секоја постапка на јавна набавка која потенцијално може да доведе до исклучување на економски оператор мора да биде отворена и правична и мора да биде во согласност со основните мерки на заштита со кои се обезбедува недискриминација, транспарентност и пропорционалност во процесот и во донесувањето одлуки. Истото важи и за процесот што се користи за разгледување на барањата за отстранување од списокот на исклучување. Процесот мора да биде:

Недискриминирачки: Овој услов значи дека процесот мора да функционира на тој начин што ќе се обезбеди дека економскиот оператор од една земја-членка на ЕУ не е третиран поинаку – ниту подобро, ниту полошо – од економскиот оператор од друга земја-членка. Сите економски оператори мора да добијат еднаков третман.

Транспарентен: Овој услов значи дека процесот мора да биде определен со апсолутна сигурност и да биде јавен со цел економските оператори да разберат како и под кои околности тие може да бидат исклучени или отстранети од списокот на исклучување. Условот за транспарентност значи дека, на пример:

- Основите за исклучување што ќе ги применува договорниот орган мора да бидат назначени во огласот објавен во *Службениот весник на Европската унија - Сл. весник на ЕУ* (во постапки каде се бара објавување оглас во *Сл. весник на ЕУ*).
- Начинот на кој основите за исклучување ќе се применуваат мора да биде јасно опишан за да нема простор за сомнеж во однос на тоа како и кога ќе се применуваат.
- Процесот што треба да се следи, потребните докази и критериумите што треба да се применуваат мора да бидат јасни и објавени однапред.

Пример за начелото на транспарентност

Во предметот *La Cascina (C-226/04 и C-228/04)*, Судот на правдата на Европската унија (СПЕУ) ја разгледувал ситуацијата во која земја-членка на ЕУ, во овој случај Италија, одлучила да ги користи неплаќањето даноци или придонеси за социјално осигурување како основи за исклучување. Овие основи се незадолжителни основи според претходната Директива, па така земјите-членки не се обврзани да ги користат како основи за исклучување, но може да одлучат да го сторат тоа. СПЕУ разјаснил дека аранжманите за спроведување мора во секој случај да бидат јасни и недвосмислени и дека мора да им бидат соопштени на економските оператори.

Датумот за плаќање и регулирање мора да биде утврден: Според СПЕУ, доколку земјата-членка ги користи неплаќањето даноци или придонеси за социјално осигурување како основи за исклучување, мора да го утврди датумот до кој плаќањето мора да се изврши или до кој мора да се изврши регулирање со цел економскиот оператор да избегне исклучување.

СПЕУ забележал дека земјите-членки имаат флексибилност да го определат датумот до кој плаќањето или регулирањето треба да биде извршено. Оваа флексибилност може да се однесува, на пример, на рокот за објавување на поканата за учество, за издавање покани за доставување понуди или за поднесување понуди. Релевантниот датум треба да биде јавно достапен (или во законодавството или од страна на договорниот орган, доколку во законодавството нема одредба за тоа).

Пропорционален: Ефектот на исклучувањето мора да биде разумен и пропорционален со природата и сериозноста на основите за исклучување. На пример:

- Може да не биде соодветно да се определува истиот период на исклучување за секој од утврдените основи. Влијанието на некои основи може да биде поголемо (или помало) од влијанието на други основи, па затоа би бил оправдан подолг (пократок) период на исклучување којшто е пропорционален со професионалниот прекршок.
- Некои прекршоци може да бидат многу незначајни по природа, па затоа можеби би било непропорционално да се исклучи некој економски оператор врз таа основа.

Олеснителните околности, како што се мерките за самопочистување преземени од економскиот оператор за исправање на повредата, внатрешната усогласеност и личното известување, мора да бидат земени предвид кога се носи одлука поврзана со исклучување.

Ефектот на исклучувањето не смее да ги надминува целите што се стреми да ги постигне.

Краток пример на условот за пропорционалност

Исклучување на економски оператори поради претходна вклученост

Во предметот *Fabricom* (C-21/03 и C-34/03), СПЕУ пресудил дека националното законодавство коешто им забранува (ги исклучува) од процесот на поднесување понуди сите лица коишто биле вклучени во подготвителни работи за тој договор, дури и во случај кога тие лица можеле да докажат дека тоа не би влијаело врз конкуренцијата, не е пропорционално.

СПЕУ сметал дека националното законодавство го надминува она што е неопходно за постигнување на целта за обезбедување еднаков третман. Оваа цел може да се постигне и конкуренцијата да се заштити со примена на помалку рестриктивни мерки. Тоа може да се постигне на тој начин што на економските оператори ќе им се даде можност да докажат дека нивното учество не претставува ризик за конкуренцијата, а да им се забрани учество само на оние кои не можат да докажат дека нивното учество не претставува ризик.

Исклучување на економските оператори кои имаат поврзаност со медиуми

Во предметот *Michaniki* (C-213/07), СПЕУ пресудил дека националното законодавство според кое автоматски се исклучуваат од постапките за јавни набавки фирми што имаат поврзаност со медиуми не е пропорционално.

Целта на националното законодавство беше да се постигне транспарентност и еднаков третман на тој начин што ќе бидат исклучени фирми кои имаат поврзаност со медиуми, затоа што земјата-членка сметала дека тие фирми може да го искористат своето влијание во медиумот за да влијаат врз одлуката за доделување или да критикуваат одлуки што не им биле во полза.

СПЕУ се произнел дека националното законодавство го надминува она што е неопходно за постигнување на целта и врши повреда на начелото на пропорционалност. СПЕУ сметал дека ефектот од таквото законодавство бил целосно исклучување на економските оператори кои имаат поврзаност со медиуми без да им се даде можност да докажат дека таа поврзаност во конкретните околности всушност не претставува ризик по еднаквиот третман.

Исклучување на економските оператори кои имаат посебни односи на контрола или поврзаност

Во предметот *Assitur* (C-538/07), СПЕУ пресудил дека националното законодавство кое автоматски ги исклучува фирмите од учество во истата постапка за јавна набавка каде

постојат посебни односи на контрола или поврзаност – како што е сопственост на една фирма од страна на друга – претставува повреда на правото на ЕУ.

СПЕУ се произнел дека економските оператори би можеле да бидат исклучени врз основа на ова доколку поврзаноста претставува ризик за транспарентноста или еднаквиот третман во постапката. Сепак, апсолутна забрана со која се спречуваат понудувачите да докажат дека нивниот однос не претставува ризик за постапката за јавна набавка не е во согласност со начелото на пропорционалност.

Исклучување во случај на истовремени и конкурентни понуди поднесени од конзорциум и од едно или повеќе друштва што се дел од него

Во предметот *Serrantoni* (C-376/08), СПЕУ го разгледувал националното законодавство кое предвидува дека како конзорциумот, така и друштвата што се негови членови, треба да бидат автоматски исклучени од учество во постапка за јавна набавка, доколку друштвата што се негови членови поднеле понуди во конкуренција со понудата на конзорциумот во контекст на истата постапка. СПЕУ пресудил дека автоматското исклучување во овој случај не е пропорционално.

Целта на националното законодавство била да се справи со потенцијално тајно договарање меѓу конзорциумот и друштвата што се негови членови.

СПЕУ се произнел дека такво правило подразбира *praesumptio iuris et de iure* за заемно мешање. На конзорциумот и на друштвата кои биле дел од него не им била дадена можност да покажат дека нивните понуди се подготвени самостојно и затоа таму нема ризик од влијаење врз конкуренцијата меѓу понудувачите.

СПЕУ сметал дека апсолутната обврска на договорните органи за исклучување на субјектите го надминува она што е неопходно за постигнување на целта за обезбедување примена на начелата на еднаков третман и транспарентност.

Правичен и еднаков третман: Процесот мора да се применува и одлуките мора да бидат доследни на тој начин што сите економски оператори ќе бидат еднакво третирани и нема да му даваат предност на некој економски оператор.

Законски пропишани постапки и право на правна заштита: Мора да се применуваат законски пропишани постапки во целиот процес на внесување во списокот и бришење од списокот, што би подразбирало дека треба да се обезбедат правични временски рамки и да се обезбеди дека економските оператори:

- ќе бидат известени за започнувањето на процесот или за предложената одлука за нивно исклучување, вклучувајќи ги основите и доказите на кои се заснова процесот или предложената одлука;
- ќе бидат известени за релевантните временски рамки за донесување одлуки и за правото на жалба;
- имаат можност да ги негираат, коригираат или појаснат фактите;
- се информирани за одлуката и за причините за таа одлука;
- имаат право да поднесат барање да бидат избришани од списокот согласно јасни критериуми, правила и постапки, земајќи ги предвид олеснителните околности;
- имаат право на ефективна независна правна заштита во однос на одлуката да бидат исклучени или во однос на одбивање на барањето за нивно бришење од списокот.

Анекс 2: Белешка за терминологијата и за моделите

- Различни термини се користат за да се опише централно администриран список на исклучени економски оператори. Термините што се користат вклучуваат „списоци на исклучени друштва“, „црни листи“ или „листи со негативни референци“.
- Постојат неколку модели на централно администрирани списоци на исклучување, но овие модели главно се користат во контекст на борба против измами, корупција и слични прекршоци. На пример, Светската банка води систем на „исклучување на друштвата“, користи добро документиран административен процес и објавува список на економски оператори што не се подобни да им се доделат договори финансирани од Светската банка. Во овој случај, исклучувањето што се јавува како резултат на откривање забранети практики може да биде неограничено или на определен период, а периодот на исклучување, исто така, се објавува на списокот на исклучени друштва. Во тој контекст, забранети практики се корупцијата и практиките на измама, тајно договарање, принуда или опструкција¹⁷. Списокот на исклучени друштва на Светската банка не само што спречува економските оператори кои се на списокот да учествуваат во постапки за договори за набавки на Светската банка туку има и поширок дофат, бидејќи Светската банка и други меѓународни, финансиски институции, вклучувајќи ја и Европската банка за обновување и развој (ЕБОР), имаат меѓусебни аранжмани за исклучување¹⁸, покрај тоа што водат свои сопствени списоци на исклучени друштва¹⁹. Таквите аранжмани значат дека економските оператори на списокот на исклучени друштва на една институција, исто така, ќе бидат исклучени од учество во договорите финансирани од другите институции коишто учествуваат во тој аранжман.
- Терминот „суспензија“, исто така, може да се користи, иако генерално се подразбира дека се однесува на ситуација кога економскиот оператор е суспендиран или исклучен од учество во конкретна постапка за јавна набавка, а не од сите постапки за јавни набавки во јавниот сектор.
- Модел законот на Комисијата за меѓународно трговско право на ОН (UNCITRAL) од 2011 година вклучува одредба за исклучување на економските оператори и добавувачи од одредени постапки за јавна набавка, но не од постапките за јавна набавка во целост, во случаи кога има докази за поткупување или други форми на несоодветно влијание, како и во случаи кога добавувачот или економскиот оператор има неправична конкурентска предност или судир на интереси.
- Документот „Регулативи за финансиските правила што се применуваат кај општиот буџет на Европската унија“ (Регулативи), објавен од Европската унија (ЕУ) во 2015 година, вклучува одредби за воспоставување и водење централна

¹⁷ За детални дефиниции за овие забранети практики и за дополнителни информации за водењето на списокот на исклучени друштва, види во *Упатства за јавни набавки и постапки на комисијата за санкции на Светската банка*: <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/PROJECTS/PROCUREMENT/0,,pagePK:84271~theSitePK:84266,00.html>

¹⁸ Меѓусебен аранжман за исклучување, во согласност со Договорот за заедничко извршување на одлуките за исклучување од 9 април 2010 година, влезе во сила од 1 јули 2011 година, меѓу Светската банка, Азиската развојна банка, ЕБОР, Интерамериканската развојна банка и Африканската развојна банка.

¹⁹ ЕБОР ги дефинира забранетите практики како практики на принуда, тајно договарање, корупција или измама – за дополнителни детали види во *Постапки и политика на извршување* на ЕБОР.

база на податоци за исклучување од страна на Европската комисија. Регулативите, исто така, содржат и одредби за исклучувањето на економски оператори од одредени постапки за доделување договори²⁰. Централната база на податоци за исклучување и исклучувањето за одредени постапки треба да се користат во контекст на буџетските расходи на ЕУ. Централната база на податоци за исклучување треба да содржи податоци за економските оператори што извршиле повреда со која подлежат на задолжителните основи за исклучување наведени во Регулативите, кои вклучуваат: одредени правосилни пресуди за кривични дела, административни казни (што им се изрекуваат на економските оператори)²¹, стечај и слични ситуации, сериозен професионален прекршок, итн. Најчесто, но не и во сите случаи, задолжителните основи нема да важат доколку економските оператори докажат дека биле преземени соодветни корективни мерки. Институциите на ЕУ и други определени тела треба да имаат пристап до централната база на податоци за исклучување и може да ги земат предвид информациите од базата на податоци, доколку е соодветно и на своја сопствена одговорност, при доделувањето договори поврзани со спроведувањето на буџетот.

- Романија води централен регистар во кој се содржани како позитивни, така и негативни информации, за извршувањето договори од страна на економските оператори. Процесот на водење на регистарот е следниов: По завршувањето на секој договор, договорните органи издаваат документ во кој се содржани информации за тоа како економскиот оператор ги исполнил своите договорни обврски, коишто може да бидат позитивни или негативни во зависност од тоа дали економскиот оператор соодветно го извршил договорот. Документот му се издава на носителот на набавката, а еден примерок се чува во досието за набавката. Дополнителен примерок се испраќа до Националниот орган за регулирање и следење на јавните набавки (ОЈН).
- Па така, ОЈН добива примероци од сите позитивни и негативни документи кои се однесуваат на извршувањето на договорот од сите договорни органи од целата земја. ОЈН организира база на податоци во која се содржани овие информации. Базата на податоци не е поставена на веб-страницата на ОЈН, туку договорните органи може да побараат од ОЈН информации поврзани со еден или повеќе економски оператори во текот на постапката за јавна набавка. По добивање на такво барање, ОЈН му ги испраќа на договорниот орган сите достапни документи (како „позитивни“, така и „негативни“) без какви било забелешки или сугестии. Конечната одлука да се исклучи или да не се исклучи економскиот оператор ја донесува договорниот орган. Договорниот орган може, исто така, да се обрати до други договорни органи со цел да добие повеќе информации или докази во однос на случаи каде понудувачот не ги исполнил своите договорни обврски.

²⁰ Наслов V, Поглавје 1, член 106 до 109 од Регулатива (ЕУ, ЕВРОАТОМ) бр. 2015/1929 на Европскиот парламент и на Советот од 28 октомври 2015 година со која се менува Регулативата (ЕУ, ЕВРОАТОМ) бр. 966/2012 за финансиските правила што важат за општиот буџет на Унијата.

²¹ Административната казна може да вклучува исклучување на економскиот оператор од договори и грантови финансирани од буџетот на ЕУ во период до пет години и/или парична казна. Административна казна може да се изрече само откако на економскиот оператор му била дадена можност да ги претстави своите ставови, а казната мора да биде пропорционална како со важноста на договорот, така и со сериозноста на прекршокот. Објавувањето на одлуката за изрекување административна казна не е автоматско.

- Земјите-членки вообичаено им препуштаат на договорните органи сами да одлучат дали ќе ги исклучат економските оператори или не, а одлуката ја носат на индивидуална основа, во зависност од националните законодавни одредби преку кои се спроведуваат Директивите, кои може да постават одредени параметри за тоа одлучување.

Дополнителни информации

Публикации

СИГМА (2015), *Прирачник за обука за јавните набавки – Модул ДЗ*, издание на ОЕЦД, Париз, <http://www.sigmaweb.org/publications/public-procurement-training-manual.htm>

Резимеа за јавните набавки

<http://www.sigmaweb.org/publications/key-public-procurement-publications.htm>

СИГМА (2016), *Набавки од договорни субјекти во секторски опфатените дејности*, Резиме 16, издание на ОЕЦД, Париз

СИГМА (2016), *Утврдување на способноста на економските оператори*, Резиме 7, издание на ОЕЦД, Париз